

Pevnostný systém hradiska v Divinke¹

Fortification System of the Hillfort in Divinka

Gabriel Fusek

Abstract

Hillfort in Divinka was built at the beginning of the Late Bronze Age by the bearers of the Lusatian culture. Later, in the Younger La Tène Period, on its remains was built by the peoples of the Púchov culture smaller refuge. At last, during the Great Moravian Period, the hillfort was rebuilt by the Slavs.

Kľúčové slová: SZ Slovensko, hradisko, lužická kultúra, púchovská kultúra, veľkomoravské obdobie

Keywords: NW Slovakia, hillfort, Lusatian culture, Púchov culture, Great Moravian Period

Na rozhraní Bytčianskej a Žilinskej kotliny sa nad obcou Divinka týči impozantný kopec zvaný Veľký vrch. Z jednej strany ho ohraničuje Považie, z druhej dolina pravobrežného prítoku Váhu riečky Divina, z tretej horské sedlo Lovišky, ktorým ho oddeľuje od kopca Hradisko. Na Veľkom vrchu sa rozprestiera rozsiahle hradisko s výmerou okolo 12 ha. Vnútné valy ho členia na tri funkčné časti, a to na akropolu nachádzajúcu sa na najvyššom mieste kopca, ktorá je súčasťou úzkej vrcholovej časti, tiahnucej sa pozdĺž hrebeňa horského chrbta k bralu nazývanému Malý vrch. Podhradie sa nachádza na úbočí klesajúcom do doliny Diviny. Naprieč spomenutým sedlom na Loviškách prechádza mohutný val, ktorý je situovaný mimo areál hradiska, vzdušnou čiarou od neho vzdialený asi 235 m (obr. 1).

Počiatky moderného archeologického výskumu Veľkého vrchu sa spájajú s menom Antona Petrovského-Šichmana, ktorý na ňom v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch minulého storočia uskutočňoval povrchové prieskumy a menšie, dnes nelokalizovateľné výkopy. O tejto etape jeho terénnej činnosti sme informovaní nielen prostredníctvom nálezových správ archivovaných

¹ Príspevok vznikol vďaka podpore Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0330 v rámci projektu „Človek a krajina na Kysuciach a priľahlom Považí v stredoveku a na začiatku novoveku“.

v Archeologickom ústave SAV, ale aj z odborných článkov, ktoré publikoval.² V súvislosti s geologickým prieskumom Veľkého vrchu na začiatku sedemdesiatych rokov došlo k jeho narúšaniu rozsiahlymi zemnými prácami. Tento bezprecedentný zásah do národnej kultúrnej pamiatky vyvolal potrebu záchranného archeologického výskumu, ktorý v rokoch 1972 a 1973 uskutočnili Jozef Moravčík z Považského múzea a Karol Pieta z Archeologického ústavu SAV. Poznatky z ich práce v teréne a niektoré získané huteľné pamiatky sú taktiež sprístupnené v odbornej tlači.³ Od roku 2013 tu Gabriel Fusek, Michal Holeščák, Andrea Slaná a Zuzana Staneková, archeológovia z oboch uvedených inštitúcií vyvíjali rôzne, dodnes neukončené terénne aktivity – systematický prieskum, revízy, záchranný a zisťovací archeologický výskum vo viacerých polohách lokality, o ktorých priebežne informujú domácu i zahraničnú odbornú verejnosť.⁴

² PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A.: Praveké opevnenie v Divinke. In: *Študijné zvesti AÚ SAV*, 1957, č. 2, s. 87 – 90; PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A.: Starožitne umocnienia w Divince koło Żiliny (Słowacja). In: *Acta Archaeologica Carpathica*, 1960, roč. 2, s. 135 – 142.

³ MORAVČÍK, J.: Ojedinelé archeologické nálezy v oblasti SZ Slovenska. In: *Vlastivedný zborník Považia XII*. Martin: Považské múzeum 1976, s. 5, 6, tab. I: 2; MORAVČÍK, J.: Divinka, okres Žilina. In: Chropovský, B. (ed.): *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava: Veda 1978, s. 58, 59, obr. 24; MORAVČÍK, J.: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v rokoch 1971 – 1975. In: *Vlastivedný zborník Považia XIV*. Martin: Považské múzeum 1980, s. 30, 31. Mnohé predmety z Divinky sú zverejnené v monografii PIETA, K.: *Die Púchov-Kultur*. Nitra: Archeologický ústav SAV 1982.

⁴ FUSEK, G.: Hradisko Veľký vrch v Divinke. In: Jenčík, P. – Struhár, V. (red.): *Hradiská – svedkovia dávnych čias. Zborník o hradiskách a ich obyvateľoch*. Dolná Mariková: Občianske združenie Hradiská 2015, s. 147 – 161, 262, 263; FUSEK, G.: Kleiner Hortfund von Divinka. In: Fusek, G. (Hrsg.): *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 19. Nitra: Archeologický ústav SAV 2017, s. 33 – 43; FUSEK, G.: Early Medieval Hillfort in Divinka, Northwestern Slovakia. In: Lux, J. – Štular, B. – Zanier, K. (ur./eds.): *Slovani, naša dedičina/Our heritage: the Slavs*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije 2018, s. 103 – 107; FUSEK, G.: Prieskum na hradisku Veľký vrch v Divinke. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2013*. Nitra: Archeologický ústav SAV 2018, s. 59 – 62, 170; FUSEK, G.: Veľký vrch. Národná kultúrna pamiatka. In: Sobola, M. – Jaroš, J. – Švaňa, J. – Krško, M. (zost.): *Divinka a Lalinok*. Divinka: Obec Divinka 2018, s. 75 – 77; FUSEK, G. – HOLEŠČÁK, M.: Najstaršie opevnenie Veľkého vrchu v Divinke. In: Benediková, L. – Horňák, M. (ed.): *Sídla, artefakty a čas... Zborník štúdií o dobe bronzovej a dobe halštatskej k 75. narodeninám Ladislava Veliačka*. Nitra – Vrútky: Archeologický ústav SAV – VIA MAGNA, s. r. o. 2018, s. 83 – 94; FUSEK, G. – HOLEŠČÁK, M.: Hillfort in Divinka in NW Slovakia. In: Tkáčec, T. – Sekelj Ivančan, T. – Krznar, S. – Belaj, J. (eds.): *Fortifications, defence systems, structures and features in the past*. Proceedings of the 4th International Scientific Conference on Mediaeval Archaeology of the

Nálezisko dlhodobo vykrádajú detektoristi, niektoré ich nálezy, predovšetkým včasnostredoveké depoty sa rôznymi cestami dostali do múzeí.⁵

Už Petrovský-Šichman zistil, že hradisko bolo postupne osídlené ľuďmi lužickej kultúry, neskôr púchovskej kultúry a napokon Slovanmi vo veľkomoravskom období. Správnosť tohto rámcového datovania potvrdili Moravčíkove a Pietove výskumy, ktorí chronologickú pozíciu osídlenia v jednotlivých historických etapách spresnili.

Analýza priebehu opevnenia s príslušnými komunikáciami nie je možná bez jeho adekvátneho zobrazenia, navyše, ak jeho pôvodný výzor je deformovaný novodobými umelými zásahmi, ktoré sú nezvratné a zásadne ovplyvňujú jeho celkový ráz. Pred samotným vyhodnotením bolo potrebné venovať sa starším prameňom, či už verbálnym opisom, náčrtom, mapám alebo leteckým fotografiám. Ich kritickému zhodnoteniu napomohli aj ústne svedectvá miestnych obyvateľov, ku ktorým vlastne došlo v najvyššom možnom čase, lebo z kolektívnej pamäte sa udalosti spred skoro polstoročia vytrácajú.⁶ Nasledujúca generácia archeológov by bez takto zdokumentovaných zmien už vlastne nemala ako zistiť, ktoré súčasti terénneho reliéfu sú pôvodné a ktoré sú dôsledkom, reliktom necitlivého prístupu k tejto národnej kultúrnej pamiatke.

Institute of Archaeology Zagreb, 7th – 9th June 2017. Zagreb: Institut za arheologiju 2019, s. 137 – 146; FUSEK, G. – SLANÁ, A.: Nové poznatky z prieskumu hradiska Veľký vrch pri Divinke. In: *Vlastivedný zborník Považia XXVII*. Žilina: Považské múzeum 2015, s. 9 – 30; FUSEK, G. – SLANÁ, A.: Hradisko v Divinke vo veľkomoravskom období. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 29*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR – ICOMOS Slovensko 2018, s. 85 – 96; FUSEK, G. – SLANÁ, A. – STANEKOVÁ, Z.: Archeologický výskum hradiska na Veľkom vrchu v Divinke. Predbežná správa. In: Sliacka, S. (ed.). *Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku*. Zborník z konferencie archeológov pôsobiach v oblasti stredného Slovenska – „Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku“. Liptovský Mikuláš: Liptovské múzeum v Ružomberku 2016, s. 75 – 84; SLANÁ, A.: V čase dávno pred prvou písomnou zmienkou. In: Sobola, M. – Jaroš, J. – Švaňa, J. – Krško, M. (zost.): *Divinka a Lalinok*. Divinka: Obec Divinka 2018, s. 43 – 54; STANEKOVÁ, Z.: Archeologický výskum pastierskeho prístrešku na Veľkom vrchu v Divinke. In: *Vlastivedný zborník Považia XXVIII*. Žilina: Považské múzeum 2017, s. 23 – 36.

⁵ FUSEK: Kleiner Hortfund; MAJERČÍKOVÁ, D.: Hromadný nález poľnohospodárskych nástrojov z hradiska na Veľkom vrchu pri Divinke. In: *Vlastivedný zborník Považia XXVI*. Žilina: Považské múzeum 2013, s. 25 – 34; TURČAN, V.: *Depoty z Bojnej a včasnostredoveké hromadné nálezy železných predmetov uložené v zbierkach SNM-Archeologického múzea*. Bratislava: Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum 2012, s. 25, 26, tab. LXIX.

⁶ Najprínosnejšie boli rozhovory s pánom Jozefom Jarošom z Divinky, viaceré vysvetlenia podal aj pán Jozef Švaňa z Lalinka.

Hradisko a jeho valy ako prvý podrobne opísal Alexander Lombardini, ktorý jeho miery krokoval.⁷ Zjavne nemal prístup k mapovému zobrazeniu priebehu valov, vyznačených na ručne vyhotovenej mape katastra Divinky z roku 1836. Zreteľný je na nej najmä val vymedzujúci podhradie, valy vrcholovej časti sú naznačené jemným šrafovaním.⁸ Existuje aj nedatované zobrazenie katastra, podľa písma z 19. storočia.⁹ Vlastníme digitálnu verziu jej veľmi nekvalitnej kópie, ktorá je nereprodukovateľná. Ohraničenie parciel umožňuje na nej rozpoznať priebeh časti valu podhradia nad údolím Diviny a severnú vetvu valu na Lovíškách. Podrobnejšiu parceláciu vidno na katastrálnej mape z roku 1912. K dispozícii je jej verzia prekreslená na pauzovací papier z roku 1951. Opäť na nej dobre vidno časť valu podhradia a Lovíšiek (obr. 2). V archíve Archeologického ústavu SAV sa dochoval list Antona Petrovského-Šichmana Vojtechovi Budinskému-Kričkovi zo dňa 3. novembra 1947.¹⁰ Do listu načrtol valy vrcholovej časti s prístupovou cestou z Považia na Malý vrch. Pozoruhodné na mapke je to, že v nej lokalizuje mohylovitý útvar pri uvedenej ceste (obr. 3).¹¹ Prvý celkový plán hradiska publikoval Vojtech Bukovinský v roku 1955 v lokálnom žilinskom týždenníku.¹² Vzhľadom na isté nepresnosti¹³ som tej mienky, že pri jej tvorbe okrem znalostí z autopsie využil vyššie uvedené staršie mapové podklady, takže skutočné geodetické meranie nerobil. Povšimnutia hodné je to, že na mapke vyznačil prameň vyvierajúci v najnižšie položenom mieste valu podhradia (obr. 4). Túto mapku s istými úpravami používal Petrovský-Šichman pri svojej práci. Musel ju však mať k dispozícii pred jej publikovaním, keďže jej najstaršiu verziu použil v nálezovej správe z roku 1954.¹⁴ Svojho času sme ju s kolegyňou A. Slanou reprodukovali,¹⁵ lebo jej drobná tlačaná verzia v dolnom rohu väčšej ilustrácie je

⁷ LOMBARDINI, A.: Budatyn. (Doplňok k článku IV. ročníku „Slov. pohľadov“ uverejneného.) In: *Slovenské pohľady*, 1885, roč. 5, s. 526.

⁸ FUSEK – SLANÁ: Nové poznatky, obr. 17.

⁹ Nevie, či sa originál dochoval do dnešných čias a ak áno, kde je uložený.

¹⁰ Dokumentácia Archeologického ústavu SAV, č. j. 475/47.

¹¹ „Plánok „Bučnika“ (tak vtedy niekedy nazývali hradisko na Veľkom vrchu, pozn. GF) v Divinke už mám: šípkou označený val sa tiahne skoro až na úpätie, priamo v dĺžke 300 krokov, tam sa točí a po 100 krokoch mení na terasu, pod ňou sú bralá a dolina. Pri naznačenej ceste, v zákrute (v miestach môjho „š“) je mohylovitý útvar 4 x 4 m.“

¹² BUKOVINSKÝ, V.: Staroslovanské hradisko pri Divinke. In: *Cieľ*, 10. 9. 1955, roč. 6, č. 38, s. 6.

¹³ Najzávažnejšia je nesprávna poloha kóty Veľkého vrchu.

¹⁴ Dokumentácia Archeologického ústavu SAV, nálezová správa 73/1954.

¹⁵ FUSEK – SLANÁ: Nové poznatky, obr. 6.

zjednodušená a ťažko čitateľná.¹⁶ V článku, ktorý vyšiel v Poľsku v roku 1960,¹⁷ je plán lokality ešte viac zjednodušený a nie sú v ňom vyznačené brány (obr. 5).

Všetky doteraz uvedené mapovania sa opierajú o mapu z roku 1836, dôkazom čoho je ich nesprávna orientácia. Totiž na nej je sever od správneho smeru odchýlený na hodnotu 330° namiesto 360° a táto odchýlka sa systematicky prejavuje aj na mladších mapách. Pravda, ten kto prekresľoval katastrálnu mapu z roku 1912 si bol toho vedomý, a tak sever na nej vyznačil v reálnom smere, i keď poloha mapového listu ostala nezmenená (obr. 2). Skutočné geodetické zameranie valov vrcholovej časti dal urobiť až Jozef Moravčík v súvislosti so záchranným výskumom na akropole hradiska (obr. 6). Nami používaný plán hradiska sme vytvorili tak, že počas dlhodobejšieho prieskumu v roku 2013 sme terénne útvary na Veľkom vrchu opakovane zameriavali pomocou turistického GPS prístroja a získané trasy graficky interpolovali do línií. Pretože použitá metóda, obzvlášť v hustom lese, má svoje technické limity, ani tento plán nemožno považovať za úplne presný. I keď v tejto súvislosti treba dodať, že pri podrobnom geodetickom zameriavaní našich sond sa žiadne významnejšie odchýlky od reality neprejavili. Po vynesení priebehu líniových stavieb i komunikácií na mapu v mierke 1 : 10 000 sa ale ukázalo, že táto je veľmi schematická, nepresná a zo skutočne jestvujúcich lesných ciest je zakreslená len jedna, spájajúca dve rôzne cesty a navyše úplne nezmyselne prechádza po severnom skalnom zráze brala Malého vrchu.¹⁸ Vzhľadom na zalesnený terén nie je pri mapovaní hradiska možné využiť letecké snímkovanie, preto sme prišlo k objednaníu lidarového zosnímania povrchu, ktoré bude slúžiť ako podklad pre vyhotovenie definitívneho presného plánu hradiska.

Anton Petrovský-Šichman vo svojich prácach vecne správne opísal priebeh valov na Veľkom vrchu i na Lovíškách, ale popustiť uzdu svojej fantázii predstavil model, podľa ktorého súčasťou hradiska boli i vonkajšie pevnostné línie tvorené nedochovaným palisádovým systémom, chrániacim celý Veľký vrch i s jeho predpolím v považskom údolí. Údajne tak vznikol opevnený, chránený priestor s rozlohou do 100 ha.¹⁹ Na inom mieste uvádza dokonca výmeru 100 – 150 ha, čo

¹⁶ PETROVSKÝ-ŠICHMAN: Praveké opevnenie v Divinke, nepaginovaná ilustračná príloha za článkom.

¹⁷ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A.: Starožitne umocnenia, obr. 3.

¹⁸ Žiadna lesná cesta sa tam nenachádza a ani nachádzať nemôže. FUSEK – HOLEŠČÁK: Hillfort in Divinka, obr. 4.

¹⁹ PETROVSKÝ-ŠICHMAN: Praveké opevnenie v Divinke, s. 87 – 89.

by podľa jeho slov predstavovalo jeden z najväčších obranných komplexov v Európe.²⁰

Dĺžkové miery jednotlivých valov a ich úsekov, ako aj výmeru komponentov hradiska, ich opisy a nomenklatúru sme už podrobne publikovali,²¹ preto uvediem len tie najdôležitejšie. Predtým však je potrebné zdôrazniť, že pri príprave geologického prieskumu buldozérmi narušili, prakticky zničili dve pôvodné brány, zdevastovali pôvodnú vnútornú komunikáciu medzi nimi, zrovnali časť terénu na Malom vrchu, vytvorili komunikačný ťah cez podhradie, pričom vo vale vytvorili novú „bránu VIII“ a zároveň ním odstránili pôvodný prístup na hradisko z Považia, vytvorili novú prístupovú cestu na Veľký vrch cez Lovišky, kde cez val prerazili otvor.

Úzka vrcholová časť hradiska je 435 m dlhá a valy spájajú do jedného celku najvyššie položené miesto Veľkého vrchu s plošinou brala na Malom vrchu. Samotný Malý vrch opevnený nie je, lebo z troch strán ho prirodzene chráni strmé zrážky brala. Súčasťou vrcholovej časti je aj akropola nachádzajúca sa v okolí kóty Veľkého vrchu. Jej najväčšia dĺžka je 122 m. Val podhradia začína na najzápadnejšom cípe vrcholovej časti, odkiaľ smeruje dolu svahom do údolia Diviny, v najsevernejšom bode sa prudko zatáča a pokračuje po vrstevnici do východného kúta, kde po prudkej zákrute končí. Od tohto miesta až po extramurálnu bránu VII sa nenachádzajú stopy po žiadnom drevozemnom opevnení. Prístup do tejto časti Veľkého vrchu je však výrazne obmedzený prudkým svahom končiacim skalnou stenou nad dolinou Diviny.²² Pri rekonštrukcii pôdorysu podhradia v týchto miestach zatiaľ akceptujeme priebeh predpokladaného ľahkého dreveného opevnenia, ako ho nakreslil Bukovinský a mierne modifikovaný prevzal Petrovský-Šichman, i keď v určitých detailoch s ním nesúhlasíme, ale v tomto príspevku nie je priestor na riešenie tohto problému.

Vo vrcholovej časti sa nachádzajú tri brány, ku ktorým z rôznych smerov vedú príslušné komunikácie. V západnej časti opevnenia sa nachádza brána I²³ s čelným vstupom, ku ktorej vedie prístupová cesta z Lovíšiek. Jej mohutnosť a tvar dobre vyniká na fotografii Petrovského-Šichmana,²⁴ lebo v čase jeho tunajších aktivít táto časť hradiska ešte nebola zalesnená. Na juhovýchode ústi do brány II cesta vedúca

²⁰ PETROVSKÝ-ŠICHMAN: Starożytnie umocnienia w Divince, s. 135, 136.

²¹ FUSEK – SLANÁ: Nové poznatky z prieskumu, s. 14 – 20.

²² FUSEK – HOLEŠČÁK: Hillfort in Divinka, obr. 3.

²³ Pri číslovaní brán používame systém zavedený Petrovským-Šichmanom, na ktorý sme nadviazali.

²⁴ FUSEK – SLANÁ: Nové poznatky z prieskumu, obr. 11.

z Považia po južnom svahu kopca. Oproti nej, v severovýchodnej časti opevnenia sa nachádza brána III, ku ktorej vedie cesta podhradím od brány V. Na rozdiel od brány I konce valov v týchto troch bránach boli pôvodne na krátkom úseku súbežné. Brána I je dnes zľahka porušená sťahovaním dreva pri jeho ťažbe, jej tvar je tiež najlepšie zdokumentovaný na fotografii z päťdesiatych rokov.²⁵ Valové krídla brány III odhrnuli buldozénom (obr. 7)²⁶ a podobne zničili i pôvodný výzor brány V, z ktorej teleso valov poslúžilo na vyplnenie priekopy. Do tejto brány ústila cesta vedúca na hradisko z údolia riečky Diviny. Svah, cez ktorý vedie cesta podhradím medzi bránami III a V je natoľko strmý, že nemohla slúžiť pre potreby obyvateľov podhradia. To znamená, že iný než peší prístup na podhradie bol len cez južný svah kopca, ktorý chránila brána VII nezakomponovaná do sústavy valového opevnenia. Vstup do akropoly v jej najzápadnejšej časti umožňovala brána IV, ku ktorej viedla cesta v stavebnej priekope pozdĺž vnútornej strany valu nad južným svahom kopca.²⁷ Akropolu s ostatnou plochou vrcholovej časti spájala brána VI. Konfigurácia terénu pred ňou však neumožňovala využiť žiadny dopravný prostriedok, preto sa predpokladá, že sa tam nachádzala len bránka pre peších.²⁸

Podľa našich súčasných vedomostí je neriešiteľný problém funkcie valu na Lovíškách (obr. 1: 1). V ňom, v najvyššom mieste horského sedla v roku 1971 buldozénom prerazili otvor, do ktorého ústila novovytvorená cesta pre nákladné vozidlá vedúca z obce Divinka. V danom mieste bol chrbát valu mierne poklesnutý, preto v ňom Petrovský-Šichman predpokladal bránu.²⁹ Podľa svedectva starších máp, leteckých fotografií³⁰ i miestnych obyvateľov sa tam ale v novoveku žiadny priechod nenachádzal. V roku 2018 sme začistili jeden z profilov valu a zistili sme, že jeho jadro tvorí skala bradla, v tých miestach dosahujúca výšku 1,45 m nad úroveň okolitého terénu (obr. 8), čo samé osobe tiež naznačuje, že tam žiadna brána s prístupovou cestou nebola. Nenašli sme tam žiadne stopy po dávnej ľudskej činnosti, len zo strany Veľkého vrchu tvar okraja skaly budí dojem, že bola

²⁵ Tamže, obr. 12.

²⁶ Dokumentácia Archeologického ústavu SAV. List Jozefa Moravčíka Bohuslavovi Chropovskému zo dňa 26. 5. 1971 (č. j. 1502/71) s priloženými fotografiami. Ide o súčasť nálezovej správy 5586/71, v ktorej je sústredená agenda týkajúca sa ničenia lokality počas geologického prieskumu.

²⁷ FUSEK – SLANÁ: Nové poznatky z prieskumu, obr. 9.

²⁸ Na pláne zobrazenom na obr. 6 vyznačená nie je, asi preto, lebo vrcholová časť bola začiatkom sedemdesiatych rokov zarastená hustou mladinou, a tak mohla ujsť pozornosti geodetov.

²⁹ PETROVSKÝ-ŠICHMAN: Praveké opevnenie v Divinke, s. 88.

³⁰ FUSEK – SLANÁ: Nové poznatky z prieskumu, obr. 18.

v minulosti umelo obnažená, možno i upravená, geologické vrstvy vtedy odstránili (obr. 9), ale zásypová hlinitá vrstva s kameňmi neobsahovala žiaden archeologický materiál. V rámci pracovnej hypotézy môžeme predpokladať, že najmä v severnom smere do doliny Diviny tento geomorfologický útvar umelo predĺžili. Tam končí v predpolí hlbokého úšustu bývalého, dnes sezónneho potoka vyvierajúceho na svahu kopca Hradisko. Z opačnej, južnej strany, zo strany údolia Váhu je medzi Veľkým vrchom a horotvornými procesmi vytvoreným valom ťažko priechodná, strmo klesajúca úzka dolina s veľmi prudkými svahmi, do ktorej val ústi. Medzi severným krídlom valu a masívom Veľkého vrchu je dolina klesajúca do údolia potoka Divina s prístupovou cestou na plošinu Lovíšiek. Tento val je mohutnou prekážkou voľného prístupu k Veľkému vrchu zo strany Považia a zároveň chráni cestu vedúcu z údolia Diviny. Situáciu azda možno interpretovať tak, že budovatelia valu využili existenciu bradla šikmo prechádzajúceho cez horské sedlo. Zatiaľ čo v južnejšej časti smerujúcej na Považie bola skala dostatočne mohutná, na severnejšej sa skala klesajúca do doliny Diviny postupne z povrchu vytrácala, a tak ju využili ako jadro pre výstavbu pomerne súmerného valu.

Priebeh a tým i tvar líniových stavieb pevnostného systému na Veľkom vrchu definovali jeho prví budovatelia v období lužickej kultúry. V neskorších historických etapách využívali jeho deštruované zvyšky na založenie nových valov. Počas výskumu valu³¹ tiahnuceho sa po hrebeni kopca, oddeľujúceho vrcholovú časť od podhradia sme získali závažné poznatky o jeho datovaní (obr. 1: 2). Zistilo sa, že pozostáva z dvoch stavebných fáz. Zo staršieho valu sa dochovala len deštrukčná vrstva, ktorá neumožňovala zistiť jeho pôvodnú šírku. Povrch deštrukcie navyše odkopali, zrovnali pri zakladaní mladšieho z valov. Prítomnosť priečne orientovaného pásu uhlíkov v hlinito-kamennej vrstve poukazuje na to, že pôvodne sa vo vale nachádzala aj drevená konštrukcia (obr. 10: A). V násype valu sa nachádzalo pomerne veľa črepov keramiky lužickej kultúry z mladšej doby bronzovej, resp. jej záveru. Táto nálezová situácia jednoznačne dokladá, že v dobe pred výstavbou valu sa na Veľkom vrchu nachádzalo neopevnené výšinné sídlisko. Rádiouhlíková analýza vzorky odobratej zo spomenutého pásu uhlíkov umožnila stanoviť dobu výstavby valu zhruba do 10. storočia pred naším letopočtom, v archeologickej periodizácii to znamená do záveru stupňa HA2 až do stupňa HB1, čiže do záveru mladšej a začiatku neskorej doby bronzovej.³² Dobu výstavby mladšieho z valov datuje nález železného šípku vo vyrovnávacej vrstve spočívajúcej na zvyškoch opísaného staršieho valu do včasnostredovekého obdobia.³³ Jadro

³¹ FUSEK – SLANÁ – STANEKOVÁ: Archeologický výskum hradiska, obr. 10; 11.

³² FUSEK – HOLEŠČÁK: Najstaršie opevnenie, s. 86 – 90, obr. 3 – 5.

³³ Tamže, s. 89, obr. 3: B; 4: 5.

tohto valu tvorila hlina s množstvom kameňov rôznych veľkostí, na zvyšky drevenej konštrukcie sa pri výskume nenadabalo. V upravenom povrchu valu lužickej kultúry sú z vonkajšej strany viditeľné dva schodovité stupne (obr. 10: A). Spodný interpretujeme ako bermu včasnostredovekej stavby, horný ako lôžko vytvorené pre vonkajší kamenný múrik, o ktorého prítomnosti svedčí poloha niekoľkých kameňov v profile aj v pôdoryse. Vnútorň múrik však v sonde nebol rozpoznávaný, zjavne sa zosunul počas procesu rozpadu valu. V pôdoryse sa z neho však dochoval nesúvislý rad kameňov v druhej sonde (obr. 10: B). Z polohy zistených múrikov možno odvodiť, že šírka včasnostredovekého valu nepresahovala 3 m.³⁴

Čo sa stanovenia možnosti doby výstavby týka, opačná situácia nastala pri výskume valu vo východnej časti podhradia, v polohe Holý prieloh (obr. 1: 3), kde sa rádiouhlíkovou analýzou datovala drevená konštrukcia mladšieho z valov do mladšej fázy veľkomoravského obdobia.³⁵ V jeho telese sa nachádzali komory z drevených brvien, ktoré vyplnili kameňmi a hlinou vytážených z priestoru nad a pod ním (obr. 11). Po vybudovaní valu medzi ním a okrajom stavebnej jamy tak vznikla úzka vnútorná priekopa či žľab, odvádzajúci vodu stekajúcu zo svahov do najnižšie položeného miesta hradiska, kde dnes vyviera prameň. Neskôr sa tento útvar zaplnil deštruovanou hmotou valu. Pri zasypávaní komôr sa po násypovom kuželi kamene kotúľali k ich okrajom, a tak vytvárajú dojem, akoby val bol nimi obložený.³⁶ V skutočnosti tomu tak ale nie je, val asi tvorili len samotné zaplnené drevené komory, možno zo statických dôvodov fixované zvislými kolmi, ale stopy po nich sme v 2 m úzkej priechnej sonde nenašli. Šírku valu okolo 4 m vymedzuje z vonkajšej strany úzky žliabok slúžiaci na uloženie pozdĺžneho brvna a berma, z vnútornej strany poloha spomenutého žľabu. Aj tento val vybudovali v mieste valu staršieho, ktorého teleso tvorili komory, ale súvislejšie stopy po drevenej konštrukcii sa nenašli. Na prítomnosť komôr upozorňujú rozdielne zásypy dvoch z nich, ktorých styk sa obnažil. Jednu z nich vyplňala hlina s množstvom kameňov, výplň druhej bola skôr hlinitá.³⁷ Ani v tomto prípade sa nezistilo obloženie valu kamennými múrikmi, ale z vnútornej strany sa zdokumentovala kolová jama,

³⁴ Situáciu komplikuje skutočnosť, že v tých miestach val prebieha mierne šikmo na vytýčené sondy. Uvedené 3 m je maximálna možná šírka, val bol možno trochu užší.

³⁵ FUSEK: Kleiner Hortfund, s. 41.

³⁶ FUSEK: Hradisko Veľký vrch, obr. 10; FUSEK: Early Medieval Hillfort, obr. 7; FUSEK – HOLEŠČÁK: Hillfort in Divinka, obr. 5; FUSEK – SLANÁ: Hradisko v Divinke, obr. 5; FUSEK – SLANÁ – STANEKOVÁ: Archeologický výskum hradiska, obr. 7.

³⁷ FUSEK: Hradisko Veľký vrch, obr. 9; FUSEK: Early Medieval Hillfort, obr. 6; FUSEK – SLANÁ – STANEKOVÁ: Archeologický výskum hradiska, obr. 6.

pozostatok po zvislom kole, ktorý staticky spevňoval stavbu a možno aj tvoril oporu drevenej horizontálnej steny. Aj keď sa nenašiel, podobný stavebný prvok možno predpokladať aj z vonkajšej strany. Medzi horným okrajom stavebnej jamy a valom vznikol žľabovitý útvar, podobne ako tomu bolo v prípade valu veľkomoravského. Val postupom času podľahol skaze a zostala po ňom len vrstva hliny zosunutej po svahu, preto sa jeho pôvodná šírka nestanovila.³⁸ K jeho datovaniu sa nezískali žiadne podklady, z dobrých dôvodov predpokladáme, že ho, tak ako val vo vrcholovej časti, postavili nositelia lužickej kultúry.³⁹

V rokoch 1972 a 1973 počas záchranného výskumu na akropole sa okrem iného dvomi rezmi skúmal aj val. Výskum bol ale predčasne ukončený, a tak sa stalo, že profily sond vrátane rezov valom sa nezdokumentovali. Počas nášho revízného výskumu sme preto jeden z rezov (obr. 1: 4) čiastočne rozšírili a predĺžili, profil zdokumentovali.⁴⁰ Pôvodným záchranným výskumom sa rozpoznali dve stavebné fázy opevnenia, kde staršiu fázu predstavuje múr široký 4 m vybudovaný z veľkých kameňov,⁴¹ mladšiu fázu reprezentuje na ňom postavený múr z plochých kameňov široký 1,8 – 2 m. V jednom reze sa v hline zistili aj zuhoľnatené zvyšky dreva z konštrukcie valu.⁴² Počas revízného výskumu sa nenašli zvyšky drier a nezaznamenala sa ani prítomnosť užšieho, mladšieho valu. Rozpory vo výsledkoch dvoch etáp vykopávok azda možno vysvetliť tým, že v 52 m vzdialenej druhej sonde (obr. 1: 5), skúmanej počas záchranného výskumu sa mohla dochovať komplexnejšia nálezová situácia. V každom prípade, zdokumentované je, že pred samotnou výstavbou vyhlbili stavebnú jamu, ktorou na terénnej hrane zarovnali povrch. V nej postavili 4,3 – 4,4 m široký val, z oboch strán vymedzený múrikmi z nasucho kladených kameňov do hliny.⁴³ Priestor medzi múrikmi vyplňali veľké i menšie kamene a hlina, v ktorej sa nachádzali črepy lužickej, ale zriedkavo aj púchovskej kultúry. Medzi vnútorným múrikom a okrajom stavebnej jamy vznikol žľabovitý útvar, pred vonkajším múrikom sa nachádzala úzka berma (obr. 12).

Podľa našich poznatkov val, ktorým oddelili akropolu od vrcholovej časti postavili v období púchovskej kultúry. Na akropole sa zistilo veľmi intenzívne

³⁸ FUSEK – SLANÁ – STANEKOVÁ: Archeologický výskum hradiska, s. 78 – 80.

³⁹ FUSEK – HOLEŠČÁK: Najstaršie opevnenie, s. 91.

⁴⁰ Tamže, s. 90, 91.

⁴¹ FUSEK – HOLEŠČÁK: Hillfort in Divinka, obr. 8.

⁴² MORAVČÍK: Archeologické nálezy, s. 30; MORAVČÍK: Divinka, Veľký vrch. Nálezová správa uložená v Považskom múzeu v Žiline, bez evidenčného čísla.

⁴³ FUSEK: Hradisko Veľký vrch, obr. 8.

vtedajšie osídlenie,⁴⁴ ktoré v ostatných častiach hradiska chýba. Jej vyčlenením z bývalého hradiska so zaniknutými valmi lužickej kultúry vybudovali na najvyššom mieste Veľkého vrchu hrádok s plošnou výmerou asi 0,6 ha. Či vnútorné opevnenie obnovili aj vo veľkomoravskom období nevieme pre nedostatok podkladov posúdiť.⁴⁵

Je pozoruhodné, že na mohylovitý útvar, ktorý sa nachádza v polohe Veľké Salašky pod Malým vrchom Petrovský-Šichman upozornil už v liste Budinskému-Kričkovi, dokreslil ho i do mapky v nálezovej správe z roku 1954 a aj do plánika publikovaného v roku 1957, ale v pláne lokality v publikácii z roku 1960 ho nezakreslil. Vlastne okrem uvedeného listu už ho nikdy nespomenul, a tak sa na jeho existenciu zabudlo. Znovuobjavený bol pri systematickom prieskume v roku 2013 (obr. 1: 6). Nachádza sa vedľa pôvodnej prístupovej cesty na hradisko z Považia, ktorú v roku 1971 buldozénom rozšírili, pričom čiastočne narušili aj tento objekt.⁴⁶ V týchto miestach terén od Malého vrchu klesá, v miestach kde je navŕšený oválny nízky kopček tvorí stupeň, ktorým vedie pôvodná cesta a ďalej veľmi strmo pokračuje nadol, kde končí bralami. V antropogénnych vrstvách umelého násypu (obr. 13: A) sa ojedinelo nachádzali črepy keramiky lužickej kultúry a roztrúsené uhľíky. Tento mohylovitý útvar považujeme za základňu stavby chrániacej bránu VII postavenú naprieč cestou medzi ním a svahom. Prehradením priechodného priestoru pod Malým vrchom uzavreli jediný schodný prístup do podhradia.

Vykopávky v týchto miestach ešte nie sú ukončené, ale dnes už podľa polohy kolových jám na okraji cesty pri násype a do skaly vysekaných protihľých výklenkov vieme povedať, že mostová konštrukcia brány pozostávala z troch protihľých dvojíc zvislo osadených kolov. V nadrozmernej strednej kolovej jame, objekte 2 (obr. 13: B: f), asi boli osadené dva koly, z nich jeden mohol nieť veraje brány. Na cestu sa počas zániku objektu zosunuli deštrukcie stavených prvkov tak zo strany skalnatého svahu, ktorý sčasti osekali, ako aj zo strany násypu. V týchto najspodnejších vrstvách sa nachádzali roztrúsené i zhlukujúce sa uhľíky, kúsky prepálenej hliny, ojedinelé zvieracie kosti a množstvo kameňov, medzi nimi aj ružové mramory, ktoré sa vo vyšších pozíciách nachádzajú len zriedkavo (obr. 13: B: b, d, e, g, h). V hlavnom priečnom profile výskumu sa o opísanú nálezovú situáciu opierala hlinito-kamenistá vrstva (obr. 13: B: i), na iných miestach výskumnej plochy ich prekrývala, prípadne ona samotná prekrývala pôvodný povrch cesty. V tejto vrstve sa nachádzali pásy a plochy uhľíkov, možno z padnutej

⁴⁴ MORAVČÍK: Archeologické nálezy, s. 30.

⁴⁵ FUSEK – HOLEŠČÁK: Najstaršie opevnenie, s. 91.

⁴⁶ FUSEK: Early Medieval Hillfort, obr. 8.

horiacej brány. Povrch samotnej cesty bol kamenistý, nerovný (obr. 13: B: c),⁴⁷ zvetraná skala sa doskovite odlupovala.

K datovaniu stavby do včasnostredovekého obdobia prispievajú drobné predmety a črepy z vrstvy pokrývajúcej povrch cesty, resp. obnaženú skalú na jej okraji. Ale tak ako hrot šípu s tuľajkou a spätnými krídelkami (obr. 14: 1), ani zlomok bočnice zubadla (obr. 14: 2), o črepopoch ani nehovoriac, nemožno využiť na presnejšie datovanie v rámci uvedeného obdobia. Preto sa pri datovaní doby výstavby tejto včasnostredovekej obrannej stavby opierame o výsledky rádiouhlíkovej analýzy odobraných vzoriek.

Čo sa včasnostredovekých objektov z Divinky týka, dosiaľ sa z nich analyzovalo 12 vzoriek uhlíkov. Z toho dve pochádzajú z valu na Holom prielohu a z objektu brány na Veľkých Salaškách sa odobralo a analyzovalo desať vzoriek. Niektoré sú z identifikovaných súčastí konštrukcie brány, teda z kolových jám, iné zo zrušených nadzemných konštrukčných prvkov, dochovaných v deštrukčných vrstvách. Jedna vzorka je staršia a s dobou výstavby brány priamo nesúvisí, ostatné sú včasnostredoveké. Ponúkajú pomerne široký časový rozsah od 7. po 10. storočie, ale tento výsledok tu nebudem komentovať, lebo nesúvisí s témou príspevku. Treba ale uviesť, že vykopávkami na Veľkých Salaškách sa nedoložila viacfázová deštrukcia skúmaného objektu, jeho viacnásobné budovanie a opätovné spustošenie. Zánik brány ako celku, či už násilným aktom alebo opustením, bol z tohto pohľadu jednorazový. Na stavbu použili stromy rôzneho veku, a tak, pretože nepoznáme polohu letokruhov odoberaných vzoriek z jednotlivých stromov, predpokladáme, že výsledok je ovplyvnený vyšším, dokonca až viac ako dvestoročným vekom stromov použitých pri výstavbe. Preto je ako východisko na datovanie budovania objektu najvhodnejšie použiť najmladšie rádiouhlíkové dáta určujúce východisko pre datovanie *post quem*. Datovať dobu zánikovej udalosti na základe prírodovedných analýz nie je možné a získané artefakty z tejto polohy ju taktiež nespresňujú.

Najmladšie C¹⁴ dáta na Veľkom vrchu, 1140 ± 30 BP a 1130 ± 30 BP sa získali z kolovej jamy, objektu 6 na Veľkých Salaškách. Je veľmi dôležité, že C¹⁴ dátum 1140 ± 30 BP poskytlo aj jedno z brvien použitých v komore valu na Holom prielohu.⁴⁸ Kalibrácia výsledku merania vzorky s uvedeným vročením ponúka na pravdepodobnostnej úrovni σ₁ interval dát medzi rokmi 880 až 970 AD. Na pravdepodobnostnej úrovni σ₂ ide o tri intervaly ohraničené rokmi 777 až 793 AD (5,5 % pravdepodobnosť výsledku), 802 až 848 AD (11,3 %) a 855 až 981 AD (78,6

⁴⁷ Tamže, obr. 9; FUSEK – HOLEŠČÁK: Hillfort in Divinka, obr. 6; FUSEK – SLANÁ: Hradisko v Divinke, obr. 7.

⁴⁸ FUSEK: Kleiner Hortfund, s. 41.

%). Aritmetický priemer sa nachádza v roku 900, blízko neho sa nachádza extrémnymi polohami menej ovplyvnený medián v pozícii roku 911. Výsledkom kalibrácie C^{14} dátumu 1130 ± 30 BP je na úrovni σ_1 interval rokov 888 až 969 AD. Na úrovni σ_2 sú to tri intervaly medzi rokmi 777 až 791 AD (3,2 %), 805 až 842 AD (5,6 %) a 861 až 988 AD (86,6 %), aritmetický priemer je v pozícii roku 915 a medián roku 924.

Kombináciou týchto dvoch najmladších C^{14} dátumov z lokality (obr. 15) sa vypočítal dátum 1135 ± 22 BP, čo po kalibrovaní znamená na pravdepodobnostnej úrovni σ_1 interval dát medzi rokmi 888 až 903 AD (16,7 %) a interval 919 až 965 AD (51,5 %). Na pravdepodobnostnej úrovni σ_2 ide o tri intervaly dát ohraničené rokmi 778 až 790 AD (2,4 %), 827 až 841 AD (1,6 %) a 864 až 983 AD (91,4 %). Podmienky Pearsonovho χ^2 testu dobrej zhody sú splnené na veľmi vysokej úrovni (hladina významnosti 5 % = 3,8, testovacia charakteristika $T = 0,1$), čo znamená, že testované dáta sú homogénne. Aritmetický priemer sa nachádza v polohe roku 917 a medián v polohe roku 926.

Významné sú na všetkých troch výsledkových diagramov dva vrcholy, ktoré sú dôsledkom priebehu kalibračnej krivky. Samotná ich poloha datovanie a ani intervaly ohraničené rokmi však nedávajú pre naše potreby uspokojivú odpoveď. V snahe o spresnenie ale možno využiť v štatistike dôležité stredné hodnoty, a to aritmetické priemery a mediány. Aritmetické priemery oboch jednotlivých vzoriek sa nachádzajú na úrovni rokov 900 a 915, po kombinácii v roku 917. Pozoruhodne blízko nich sa nachádzajú mediány – roky 911, 924 a 926. Preto by bolo možné považovať prvé tri desaťročia za pravdepodobnú dobu výstavby včasnostredovekých pevnostných stavieb na Veľkom vrchu, nemožno ale vylúčiť i o niečo staršie datovanie, opierajúce sa o počiatky intervalov s najvyššou hodnotou pravdepodobnosti. Podľa kombinačného diagramu je ale pravdepodobnejšie obdobie po páde Veľkej Moravy. V tejto súvislosti je potrebné upozorniť aj na všeobecne známy problém datovania pamiatok z 9. storočia pomocou rádiouhlíkovej metódy, spôsobený horizontálnym priebehom kalibračnej krivky v danom čase. Preto aj skutočnosť, že výsledky kalibrovania najmladších vzoriek z Divinky toto platí takpovediac opúšťajú, treba považovať za jednu zo závažných indícií mladšieho datovania. Berúc do úvahy aj to, že doba dožívania doteraz nájdených, ako-tak chronologicky citlivých artefaktov neprekračuje prvú polovicu 10. storočia, zároveň tiež absenciu predmetov z druhej polovice 10. storočia, ale aj fakt, že rozsiahly súbor nájdenej keramiky je homogénny, nenesúci stopy vývoja,⁴⁹ zánik osídlenia hradiska nastal pomerne skoro po jeho vybudovaní. Presnejšie ho stanoviť nemožno, ale druhú polovicu 10. storočia môžeme vylúčiť.

⁴⁹ FUSEK – SLANÁ: Hradisko v Divinke, s. 93, obr. 8; 9.

Sumarizujúc výsledky doterajších archeologických výskumov na Veľkom vrchu možno v hrubých rysoch predložiť interpretačný model vývoja hradiska. Doba úpravy a aktívneho využívania skalnatého valu na Lovíškách, ak k nej vôbec došlo, v ňom nie je riešená, lebo nie je dnes známa. Pred samotným vybudovaním hradiska sa ku koncu mladšej doby bronzovej na vrchole kopca nachádzalo výšinné sídlisko lužickej kultúry, ktoré začiatkom neskorej doby bronzovej opevnili sústavou valov. Nimi dookola z okolitého terénu vyčlenili celú vrcholovú časť hradiska okrem plošiny s bralom na Malom vrchu (obr. 16). Valmi vybudovanými z trvácich materiálov ohradili aj prístupné časti svahu nad dolinou riečky Divina. V mieste vyústenia prístupových ciest postavili tri brány s rovnakou pôdorysnou schémou, kde presahujúce sa konce valov vytvárali krátke opevnené koridory.⁵⁰ Cesta z Považia viedla po svahu kopca, kde sa podľa stôp v teréne i historických kolmých leteckých fotografií,⁵¹ ostro zalamovala. Pod Malým vrchom tvorila zákrutu a po tejto serpentíne pokračovala do brány II. Pretože povrch vrcholovej časti hradiska je v pozdĺžnom smere členitý, neschodný, do priestoru okolo kóty Veľkého vrchu viedla z vnútornej strany popri vale, kde bol pre ňu vytvorený dostatočný široký a rovný priestor.⁵² Jej ukončenie zvislo odtáženou skalou je v teréne dodnes viditeľné. Pod Malým vrchom sa však uvedená prístupová cesta rozdejovala, jedna vetva viedla do podhradia, do jeho plochejšej spodnej časti. Komunikačný prístup z doliny Diviny zabezpečovala cesta vedúca z údolia priamo nahor popred val na Lovíšky, na vrcholovej plošine sedla sa zatáčala k hradisku. Doň viedla cez bránu V, vybudovanú v prudkom svahu vo vale podhradia. Ďalej pokračovala podhradím do brány III, nachádzajúcej sa oproti bráne II a vo vnútri hradiska sa pripájala na považskú cestu. Vyššie už je spomenuté, že cesta medzi bránami III a V nemohla obsluhovať potreby podhradia, lebo sa nachádza vo veľmi strmom svahu.⁵³ Aj z toho vyplýva, že jediný prístup do podhradia zabezpečovala cesta popod Malý vrch, vedúca z Považia.

Intenzívne osídlenie púchovskej kultúry sa koncentruje do akropoly hradiska. Tu sa našli obytné, výrobné a skladovacie objekty, odtiaľto pochádza prevažná väčšina hnutelných nálezov. Počas sondáží v ostatných častiach hradiska artefakty patriace tejto kultúre buď boli v úplnej menšine, ojedinelé alebo sa nenachádzali vôbec, sídliskové objekty sa nenašli žiadne. To je jeden zo závažných argumentov pre tvrdenie, že v mladšej dobe laténskej vybudovali útočisko, hrádok len v okolí

⁵⁰ V pôvodnom stave je už len brána II. Brány III a V zničili v roku 1971, ich tvar odvodzame od smerovania línii hrebeňov príľahlých valov.

⁵¹ FUSEK – SLANÁ: Nové poznatky z prieskumu, obr. 14.

⁵² Tamže, obr. 9; 11; 12.

⁵³ Tamže, obr. 15.

kóty Veľkého vrchu a neobnovili hradisko lužickej kultúry v celom pôvodnom rozsahu. Ďalší závažný dôvod vyplýva z nálezovej situácie zistenej v reze valom oddeľujúcom akropolu od zvyšku vrcholovej časti, kde sa doložilo, že val púchovskej kultúry nebol postavený na deštrukcii staršieho valu, čiže v dobe existencie hradiska lužickej kultúry vrcholová časť tvorila celok bez vydelenej akropoly. Takéto redukované využitie staršieho hradiska nie je špecifikom Divinky, pretože v prostredí púchovskej kultúry ide o pomerne častý jav.⁵⁴ Vstup do hrádku chránila polkliešťová brána IV, doplnená predsunutým krátkym múrom nad prístupovou cestou. Pre ňu vytvorili v pôvodnom vale priechod, neskoršiu bránu I, do ktorej viedla novozriadená prístupová cesta z Lovíšiek. Hrádok s vrcholovou časťou spájala brána VI, skôr ale bránka pre peších, čo je už zdôvodnené vyššie, jej datovanie však je diskutabilné (obr. 17). V čase mimo ohrozenia obyvateľstvo zaiste využívalo aj dávne komunikácie, v núdzi pri obrane aj zvyšky pôvodných valov, ale primárnym funkčným fortifikačným objektom bol samotný hrádok.

Naše terénne výskumy a pozorovania doložili, že v záverečnej etape veľkomoravského obdobia revitalizovali pôvodný pevnostný systém z neskorej doby bronzovej v celom jeho rozsahu (obr. 18). Z úprav z mladšej doby laténskej boli viac-menej nútení akceptovať existenciu novej prístupovej cesty z Lovíšiek a v jej vyústení vo vale vybudovať bránu I. Nie je ale isté, či obnovili vnútorný pevnostný múr chrániaci akropolu. A tiež nie je vylúčené, že priechod v ňom, bránku VI nevytvorili až vtedy kvôli zjednodušeniu pohybu po celoplošne osídlenej vrcholovej časti hradiska. Z hľadiska možností ochrany podhradia účinnosť opevnenia zvýšili vybudovaním solitérnej brány na prísťupe z Považia.

Zdroje

- BUKOVINSKÝ, V.: Staroslovanské hradisko pri Divinke. In: *Cieľ*, 10. 9. 1955, roč. 6, č. 38, s. 6.
- FUSEK, G.: Hradisko Veľký vrch v Divinke. In: Jenčík, P. – Struhár, V. (zost.): *Hradiská – svedkovia dávnych čias. Zborník o hradiskách a ich obyvateľoch*. Dolná Mariková: Občianske združenie Hradiská 2015, s. 147 – 161, 262 – 263.
- FUSEK, G.: Kleiner Hortfund von Divinka. In: G. Fusek (Hrsg.): *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 19. Nitra: Archeologický ústav SAV 2017, s. 33 – 43.

⁵⁴ PIETA, K.: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*. Nitra: Archeologický ústav SAV 2008, s. 122.

- FUSEK, G.: Early Medieval Hillfort in Divinka, Northwestern Slovakia. In: Lux, J. – Štular, B. – Zanier, K. (ur./eds.): *Slovani, naša dedičina/Our heritage: the Slavs*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije 2018, s. 103 – 107.
- FUSEK, G.: Prieskum na hradisku Veľký vrch v Divinke. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2013*. Nitra: Archeologický ústav SAV 2018, s. 59 – 62, 170.
- FUSEK, G.: Veľký vrch. Národná kultúrna pamiatka. In: Sobola, M. – Jaroš, J. – Švaňa, J. – Krško, M. (zost.): *Divinka a Lalinok*. Divinka: Obec Divinka 2018, s. 75 – 77.
- FUSEK, G. – HOLEŠČÁK, M.: Najstaršie opevnenie Veľkého vrchu v Divinke. In: Benediková, L. – Horňák, M. (ed.): *Sídla, artefakty a čas... Zborník štúdií o dobe bronzovej a dobe halštatskej k 75. narodeninám Ladislava Veličača*. Nitra – Vrútky: Archeologický ústav SAV – VIA MAGNA, s. r. o. 2018, s. 83 – 94.
- FUSEK, G. – HOLEŠČÁK, M.: Hillfort in Divinka in NW Slovakia. In: Tkáčec, T. – Sekelj Ivančan, T. – Krznar, S. – Belaj, J. (eds.): *Fortifications, defence systems, structures and features in the past*. Proceedings of the 4th International Scientific Conference on Mediaeval Archaeology of the Institute of Archaeology Zagreb, 7th – 9th June 2017. Zagreb: Institut za arheologiju 2019, s. 137 – 146.
- FUSEK, G. – SLANÁ, A.: Nové poznatky z prieskumu hradiska Veľký vrch pri Divinke. In: *Vlastivedný zborník Považia XXVII*. Žilina: Považské múzeum 2015, s. 9 – 30.
- FUSEK, G. – SLANÁ, A.: Hradisko v Divinke vo veľkomoravskom období. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok* 29. Bratislava: Pamiatkový úrad SR – ICOMOS Slovensko 2018, s. 85 – 96.
- FUSEK, G. – SLANÁ, A. – STANEKOVÁ, Z.: Archeologický výskum hradiska na Veľkom vrchu v Divinke. Predbežná správa. In: Sliacka, S. (ed.): *Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku*. Zborník z konferencie archeológov pôsobiach v oblasti stredného Slovenska – „Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku“. Liptovský Mikuláš: Liptovské múzeum v Ružomberku 2016, s. 75 – 84.
- LOMBARDINI, A.: Budatyn. (Doplňok k článku IV. ročníku „Slov. pohľadov“ uverejneného.) In: *Slovenské pohľady*, 1885, roč. 5, s. 524 – 541.
- MAJERČÍKOVÁ, D.: Hromadný nález poľnohospodárskych nástrojov z hradiska na Veľkom vrchu pri Divinke. In: *Vlastivedný zborník Považia XXVI*. Námestovo: Považské múzeum 2013, s. 25 – 34.
- MORAVČÍK, J.: Ojedinelé archeologické nálezy v oblasti SZ Slovenska. In: *Vlastivedný zborník Považia XII*. Martin: Považské múzeum 1976, s. 5 – 12.
- MORAVČÍK, J.: Divinka, okres Žilina. In: Chropovský, B. (ed.): *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava: Veda 1978, s. 58, 59, obr. 24.

- MORAVČÍK, J.: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v rokoch 1971 – 1975. In: *Vlastivedný zborník Považia XIV*. Martin: Považské múzeum 1980, s. 15 – 63.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A.: Praveké opevnenie v Divinke. In: *Študijné zvesti AÚ SAV*, 1957, č. 2, s. 87 – 90.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A.: Starożytnie umocnienia w Dvincie koło Żiliny (Słowacja). In: *Acta Archaeologica Carpathica* 1960, roč. 2, s. 135 – 142.
- PIETA, K.: *Die Púchov-Kultur*. Nitra: Archeologický ústav SAV 1982.
- PIETA, K.: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*. Nitra: Archeologický ústav SAV 2008.
- SLANÁ, A.: V čase dávno pred prvou písomnou zmienkou. In: Sobola, M. – Jaroš, J. – Švaňa, J. – Krško, M. (zost.): *Divinka a Lalinok*. Divinka: Obec Divinka 2018, s. 43 – 54.
- STANEKOVÁ, Z.: Archeologický výskum pastierskeho prístrešku na Veľkom vrchu v Divinke. In: *Vlastivedný zborník Považia XXVIII*. Žilina: Považské múzeum 2017, s. 23 – 36.
- TURČAN, V.: *Depoty z Bojnej a včasnostredoveké hromadné nálezy železných predmetov uložené v zbierkach SNM-Archeologického múzea*. Bratislava: Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum 2012.

Nepublikované pramene

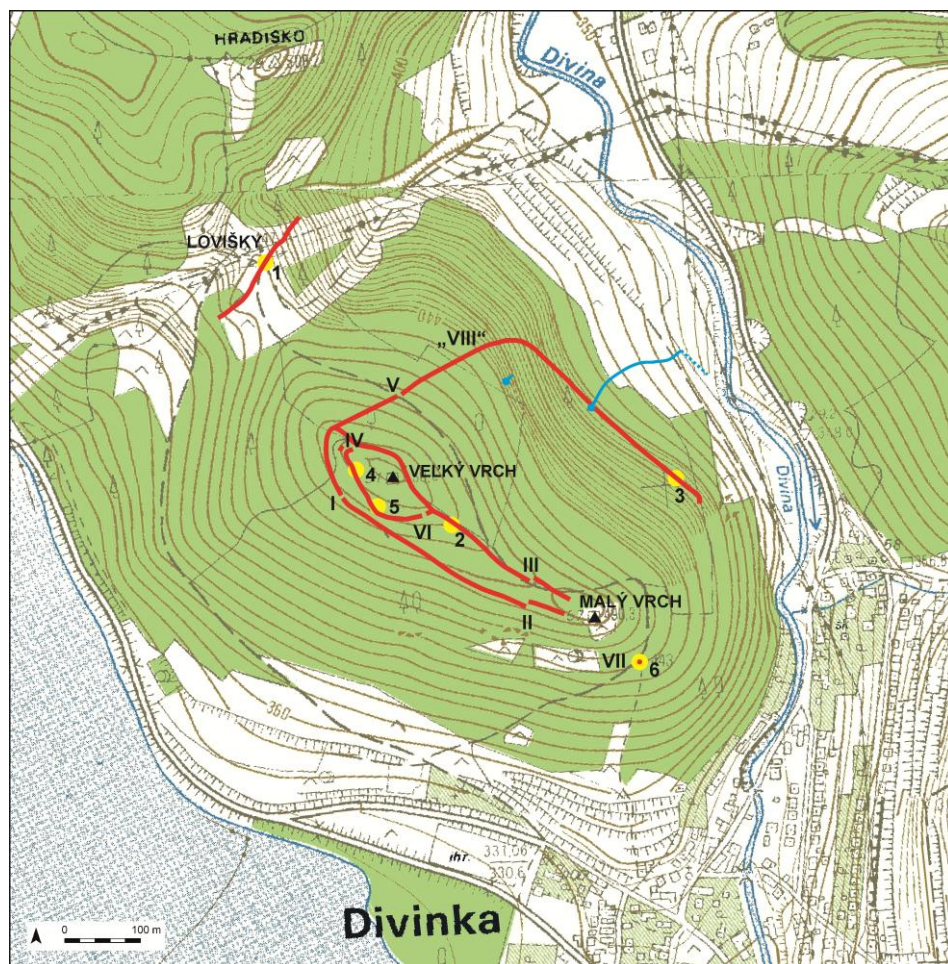
- FUSEK, G.: *Pamiatkový archeologický výskum Divinka – hradisko Veľký vrch*. Výskumná dokumentácia. Nitra 2014. Dokumentácia AÚ SAV, č. výsk. spr. 18 454.
- FUSEK, G. – BARTÍK, M. – HOLEŠČÁK, M. – CHEBEN, M. – SLANÁ, A.: *Pamiatkový archeologický výskum Divinka – hradisko Veľký vrch*. Výskumná dokumentácia. Nitra 2015. Dokumentácia AÚ SAV, č. výsk. spr. 18 737.
- FUSEK, G. – HOLEŠČÁK, M. – SLANÁ, A. – STANEKOVÁ, Z.: *Pamiatkový archeologický výskum Divinka – hradisko Veľký vrch*. Výskumná dokumentácia. Nitra 2016. Dokumentácia AÚ SAV, č. výsk. spr. 18 975.
- FUSEK, G. – HOLEŠČÁK, M. – SLANÁ, A. – STANEKOVÁ, Z.: *Pamiatkový archeologický výskum Divinka – hradisko Veľký vrch*. Výskumná dokumentácia. Nitra 2017. Dokumentácia AÚ SAV, č. výsk. spr. 19 415.
- FUSEK, G. – HOLEŠČÁK, M. – SLANÁ, A. – STANEKOVÁ, Z.: *Pamiatkový archeologický výskum Divinka – hradisko Veľký vrch*. Výskumná dokumentácia. Nitra 2019. Dokumentácia AÚ SAV, č. výsk. spr. 19 890.
- FUSEK, G. – STANEKOVÁ, Z.: *Predstihový záchranný archeologický výskum Divinka – hradisko Veľký vrch, stavba rozhľadne v polohe Malý vrch*. Nitra 2017. Dokumentácia AÚ SAV, č. výsk. spr. 19 552.

- FUSEK, G. – STANEKOVÁ, Z.: *Archeologický výskum na vedecké a dokumentačné účely Divinka, poloha Lovíšky*. Nitra 2019. Dokumentácia AÚ SAV, č. výsk. spr. 19 891.
- MORAVČÍK, J. a iní autori: *Súbor dokumentov založený v zložke Divinka, okr. Žilina pod rovnakým číslom*. Oddelenie dokumentácie Archeologického ústav SAV Nitra. Nál. spr. 5586/1971.
- MORAVČÍK, J.: *Divinka, Veľký vrch. Považské múzeum Žilina 1972 – 1973*. Nál. spr. bez evidenčného čísla.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A.: *Divinka, okr. Žilina*. Dokumentácia AÚ SAV Nitra. Č. j. 475/1947.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A.: *Predhistorické hrady medzi obcami Divina a Divinka*. Dokumentácia AÚ SAV Nitra. Nál. spr. 73/1954.

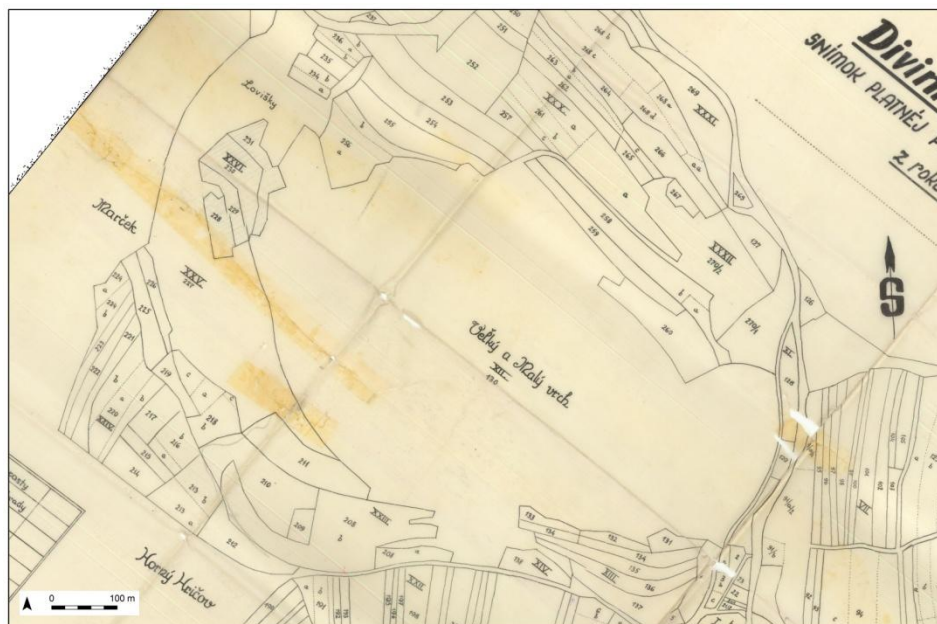
Kontakt autora

PhDr. Gabriel Fusek, CSc., Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra, e-mail: gabriel.fusek@savba.sk

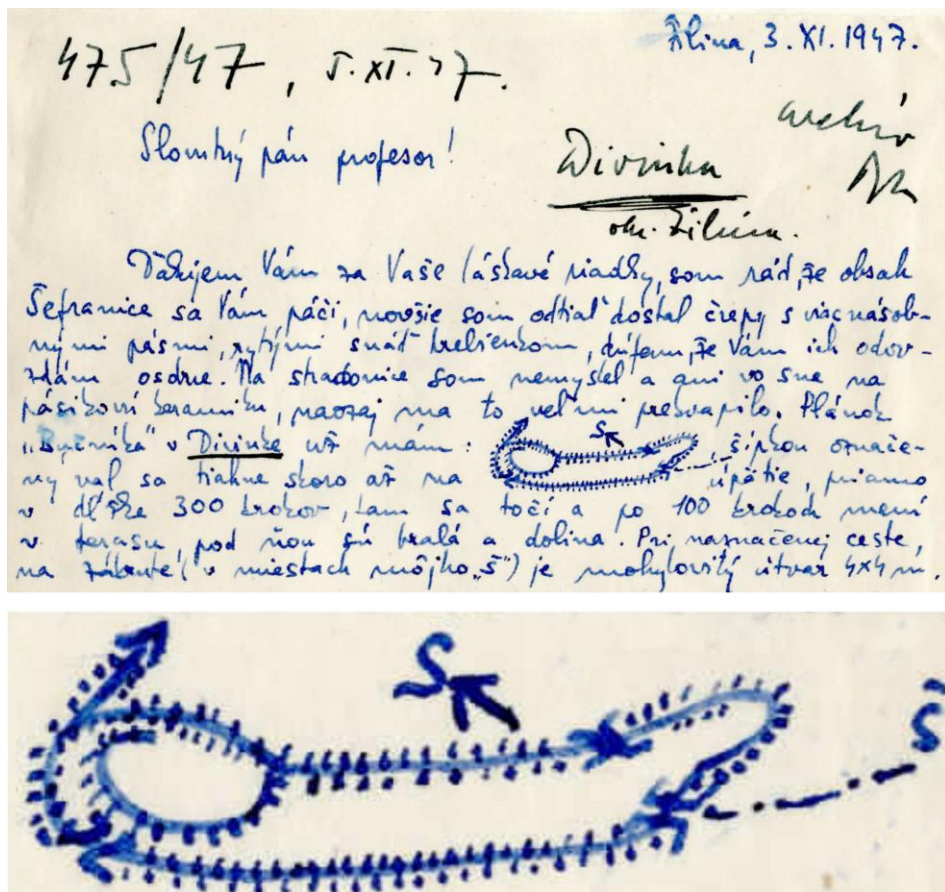
Obrazová príloha



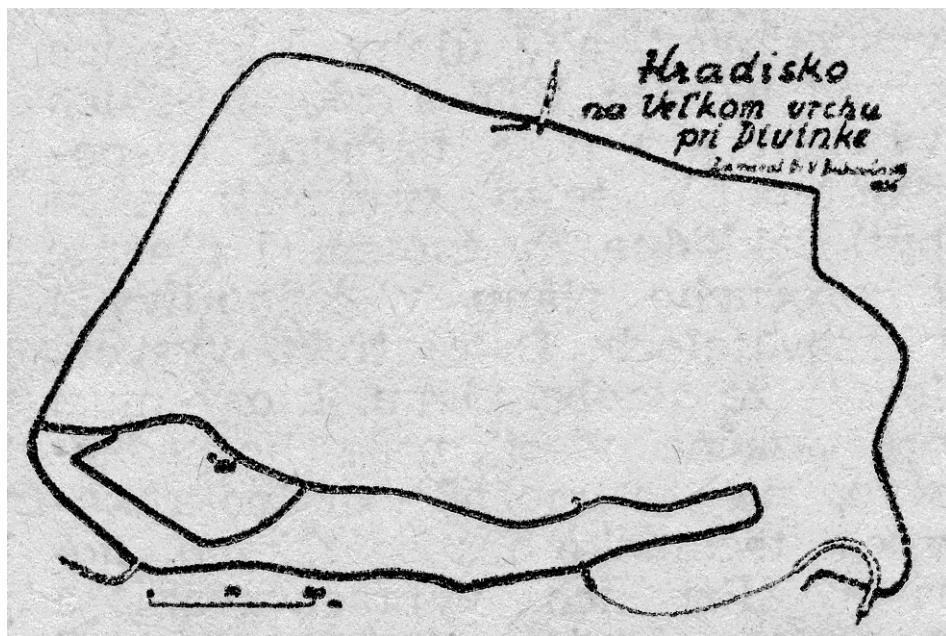
Obr. 1. Divinka. Celkový plán hradiska na Veľkom vrchu s vyznačenými miestami, kde sa skúmali valy. 1 – Lovišky; 2 – vrcholová časť hradiska; 3 – podhradie v polohe Holý prieloh; 4, 5 – akropola; 6 – podhradie v polohe Veľké Salašky. Rímskymi číslicami sú označené brány.



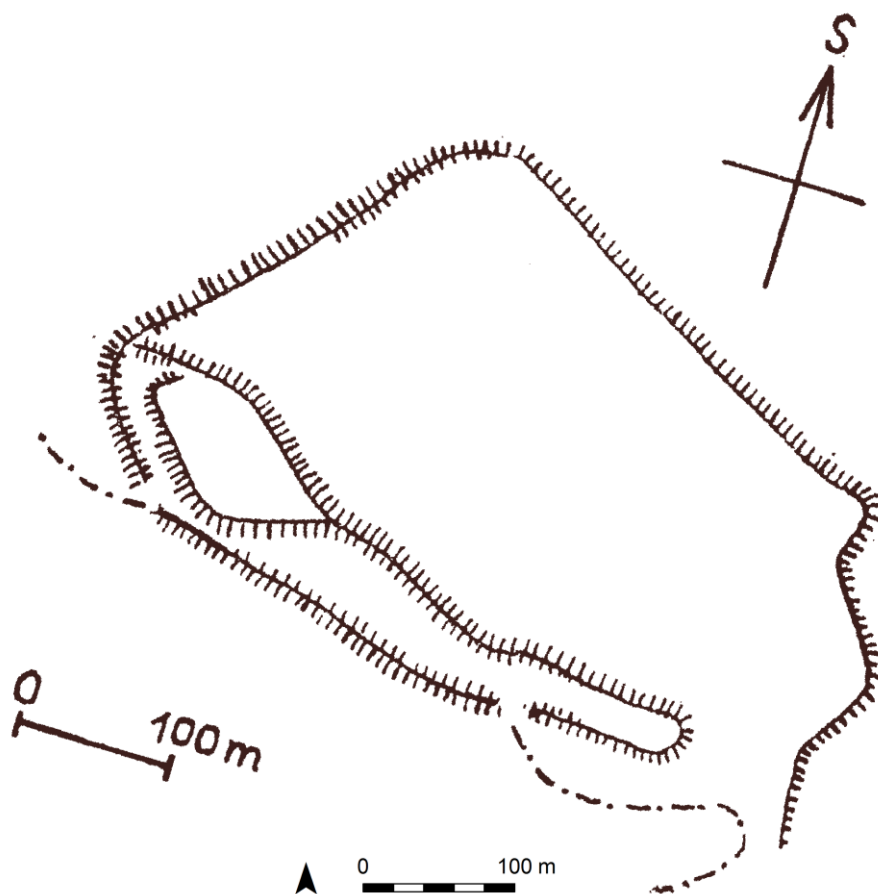
Obr. 2. Divinka. Výsek z georeferencovanej katastrálnej mapy z roku 1912, prekreslenej v roku 1951



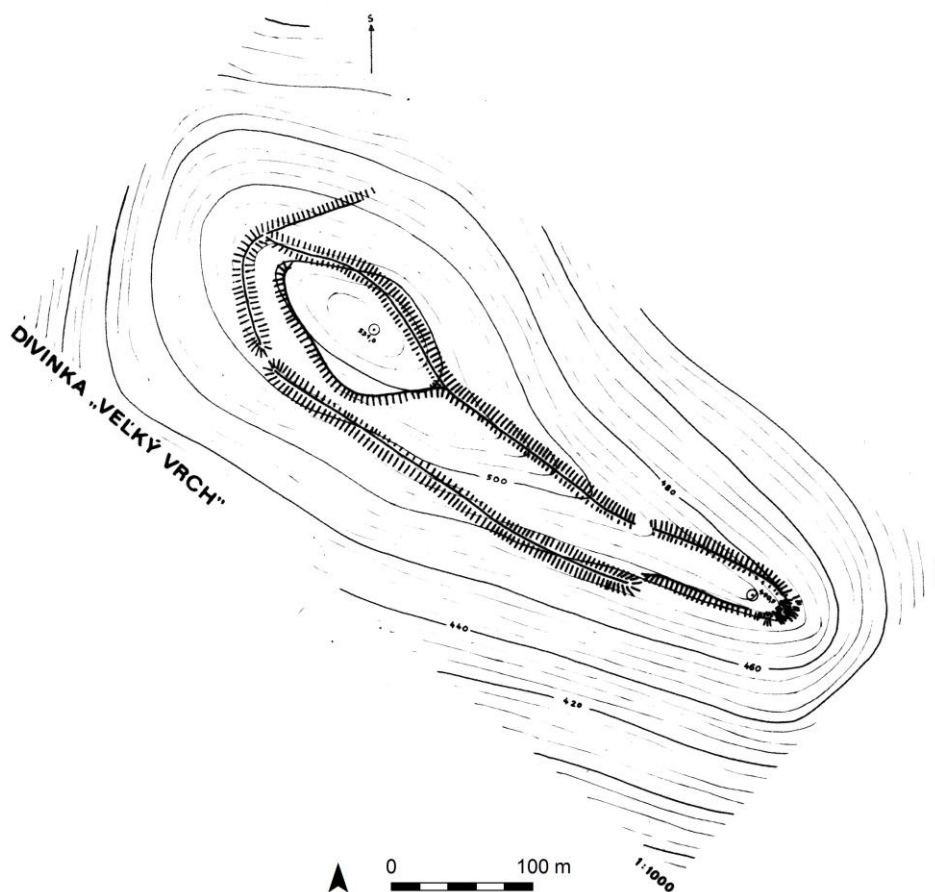
Obr. 3. Výrezy z listu Antona Petrovského-Šichmana Vojtechovi Budinskému-Kričkovi z 3. 11. 1947



Obr. 4. Divinka. Prvý publikovaný plán hradiska na Veľkom vrchu (podľa Vojtecha Bukovinského)



Obr. 5. Divinka. Georeferencovaný plán hradiska na Veľkom vrchu (podľa Antona Petrovského-Šichmana)



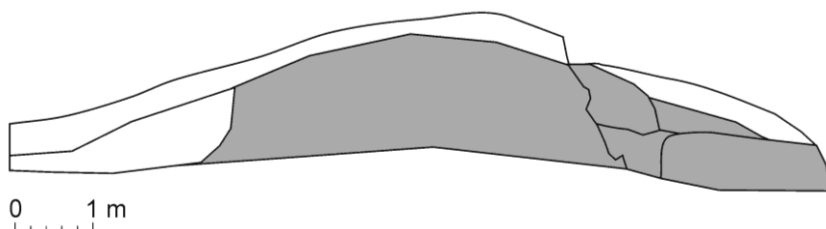
Obr. 6. Divinka. Georeferencovaný geodetický plán vrcholovej časti hradiska na Veľkom vrchu (podľa Jozefa Moravčíka)



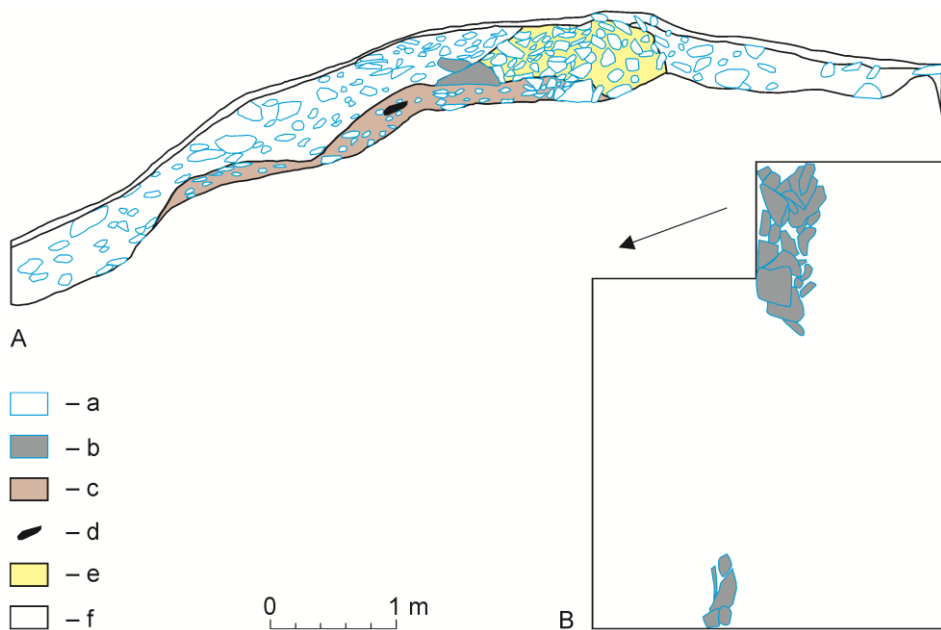
Obr. 7. Divinka, hradisko Veľký vrch. Buldozérom zničená brána III v roku 1971 (podľa Jozefa Moravčíka)



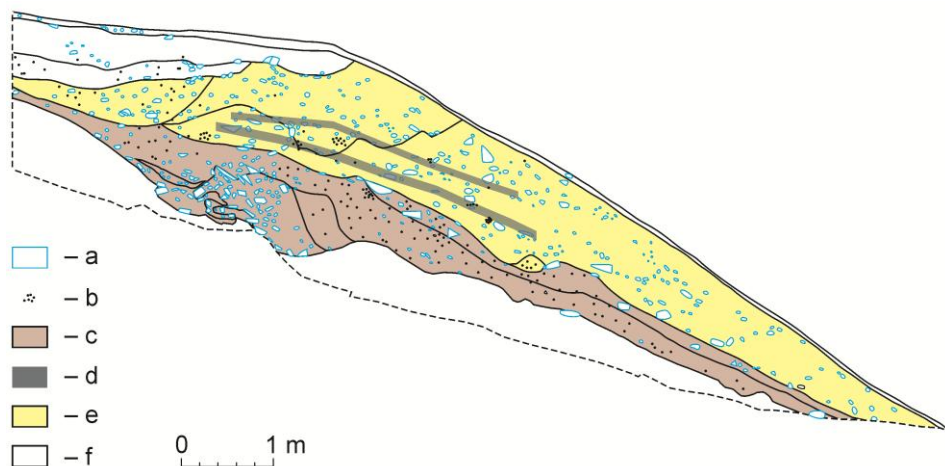
Obr. 8. Divinka. Rez valom na Loviškách v roku 2018 (foto Gabriel Fusek)



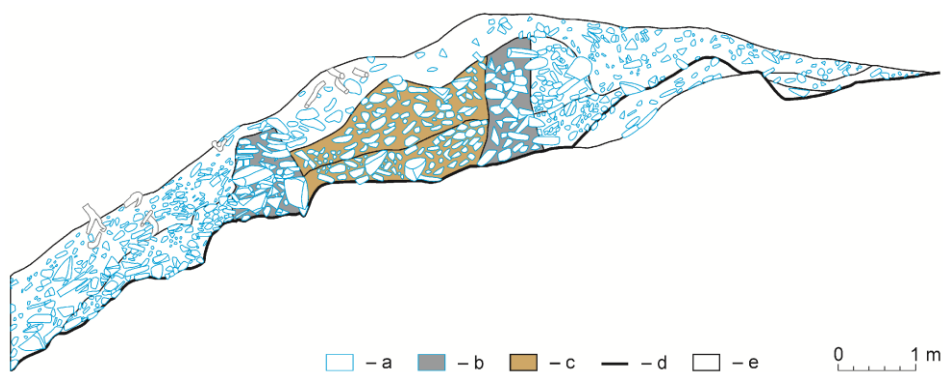
Obr. 9. Divinka. Rez valom na Loviškách v roku 2018. Sivou sú vyznačené geologické vrstvy (kresba Gabriel Fusek)



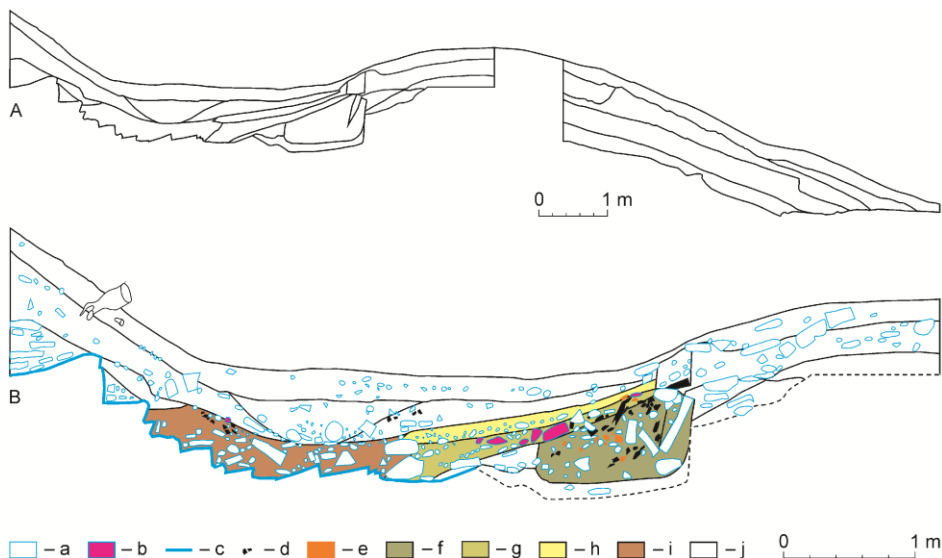
Obr. 10. Divinka, hradisko Veľký vrch, vrcholová časť. Profil valu (A) a pôdorys sondy s vypreparovanými kameňmi z vnútorného múrika valu (B). Legenda: a – kamene v telese a deštrukcii valov; b – kamene múrikov včasnostredovekého valu; c – zvyšky valu lužickej kultúry; d – pás uhlíkov; e – jadro včasnostredovekého valu; f – deštrukčné vrstvy včasnostredovekého valu (kresba Michal Holeščák a Andrea Slaná)



Obr. 11. Divínka, hradisko Veľký vrch, podhradie. Profil valu v polohe Holý prieloh. Legenda: a – kamene v telese a deštrukcii valov; b – uhľíky; c – zvyšky valu lužickej kultúry; d – priemet polohy priečných brvien; e – zvyšky včasnostredovekého valu; f – mladšie vrstvy (kresba Gabriel Fusek a Andrea Slaná)



Obr. 12. Divínka, hradisko Veľký vrch. Profil valu na akropole. Legenda: a – kamene v telese a deštrukcii valov; b – múriky valov; c – jadro valov; d – línia povrchu podlažia; e – deštrukčné vrstvy valov (kresba Michal Holeščák)

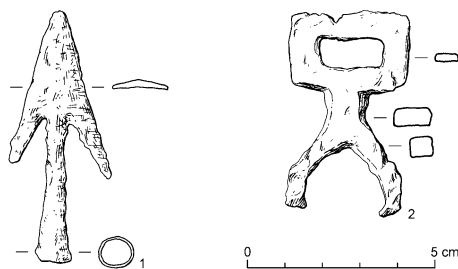


Obr. 13. Divinka, hradisko Veľký vrch, podhradie, poloha Veľké Salašky. Schematické znázornenie priečného profilu náleziska (A) a detail profilu nad cestou (B).

Legenda: a – rôzne kamene; b – ružové mramory; c – povrch skaly; d – uhlíky;

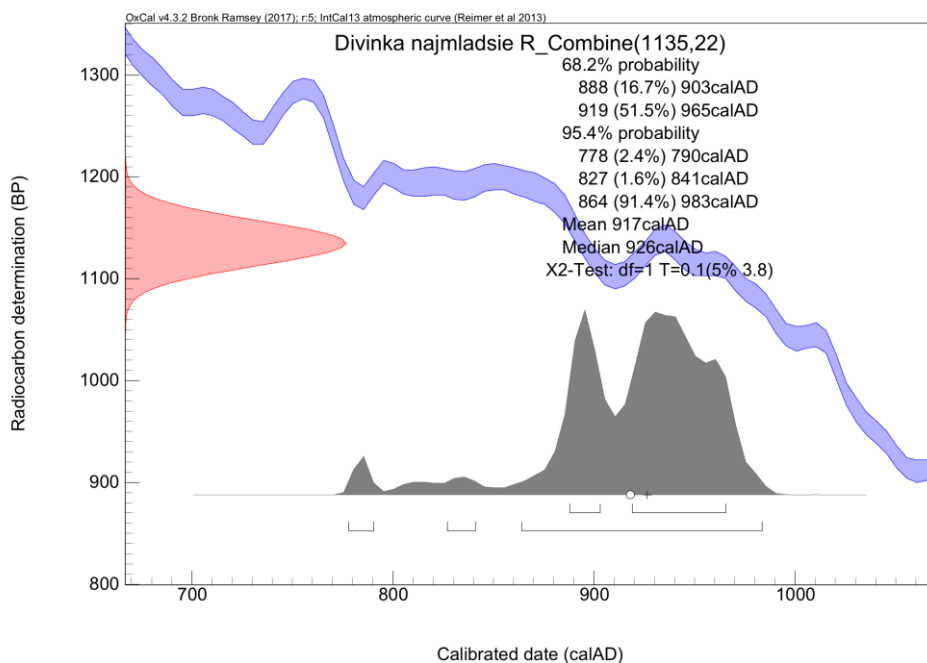
e – prepálená hlina; f – výplň objektu 2; g, h – deštrukčné vrstvy sklúznuté

z mohylovitého násypu; i – deštrukčná vrstva so zvyškami brány; j – ostatné vrstvy
(kresba Gabriel Fusek a Zuzana Staneková)

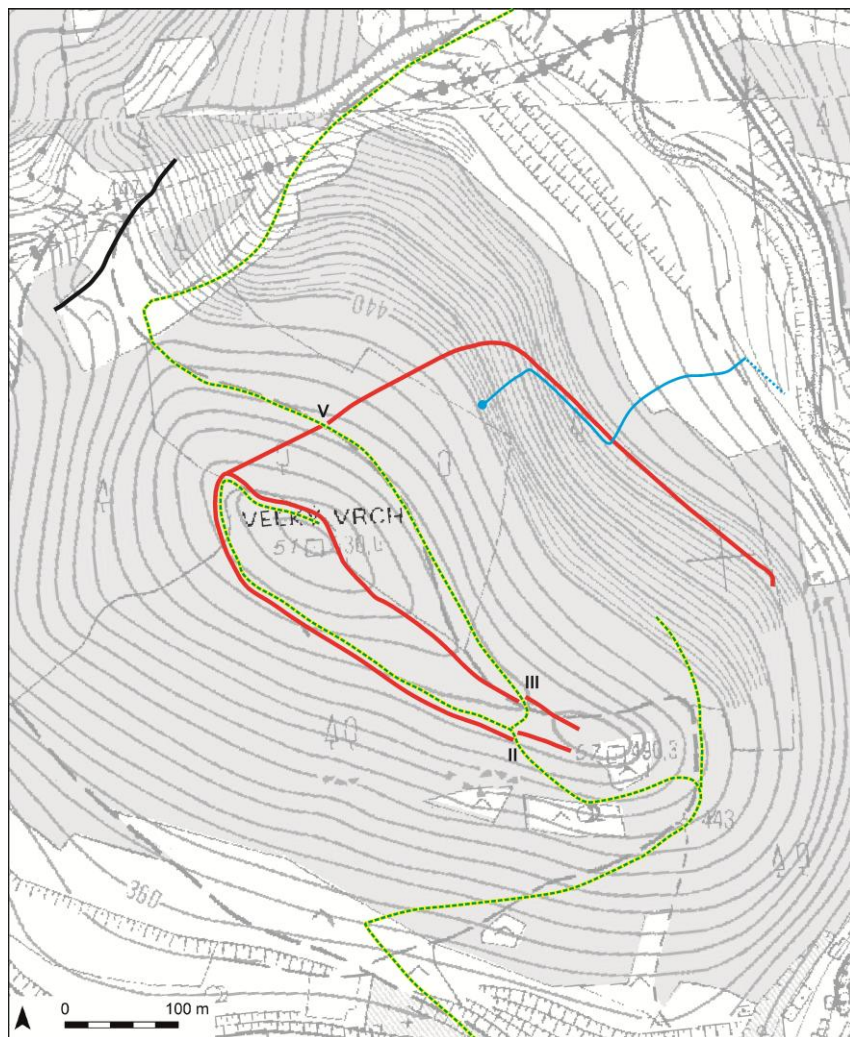


Obr. 14. Divinka, hradisko Veľký vrch, podhradie, poloha Veľké Salašky.

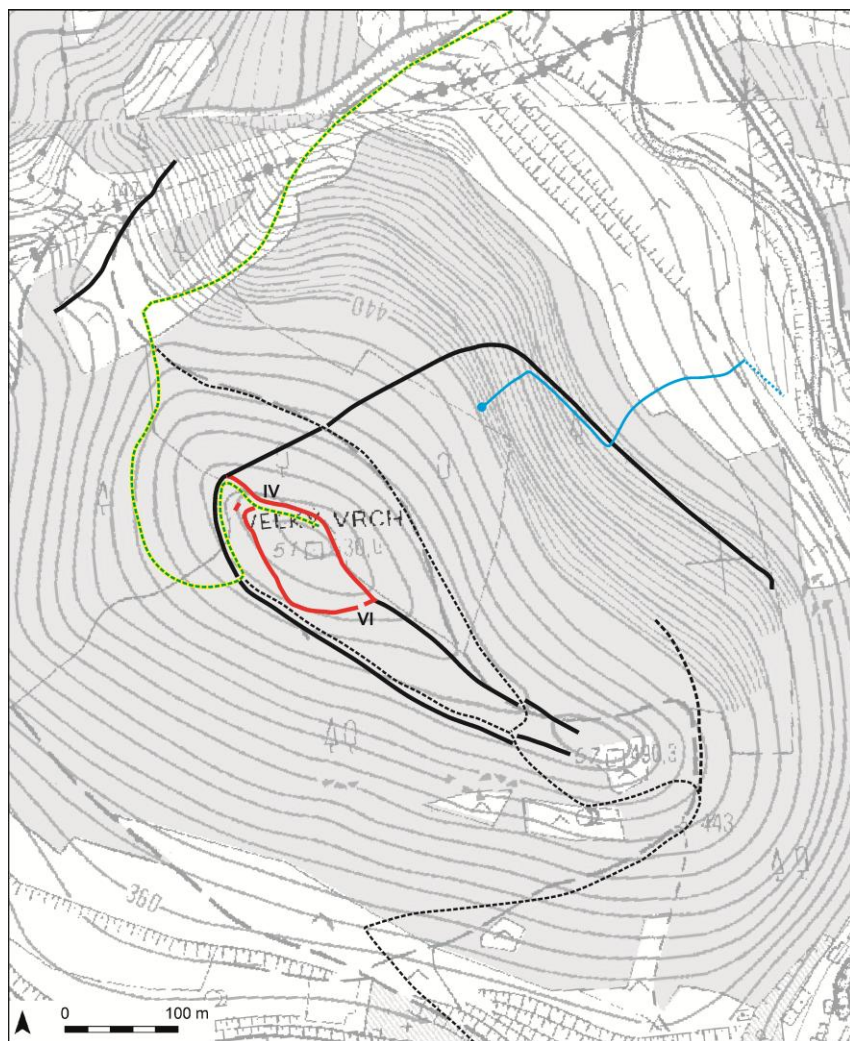
Včasnostredoveké železné predmety nájdené vo vrstve spočívajúcej na zaniknutej ceste. 1 – hrot šípu; 2 – súčasť bočnice zubadla (kresba Žaneta Nagyová)



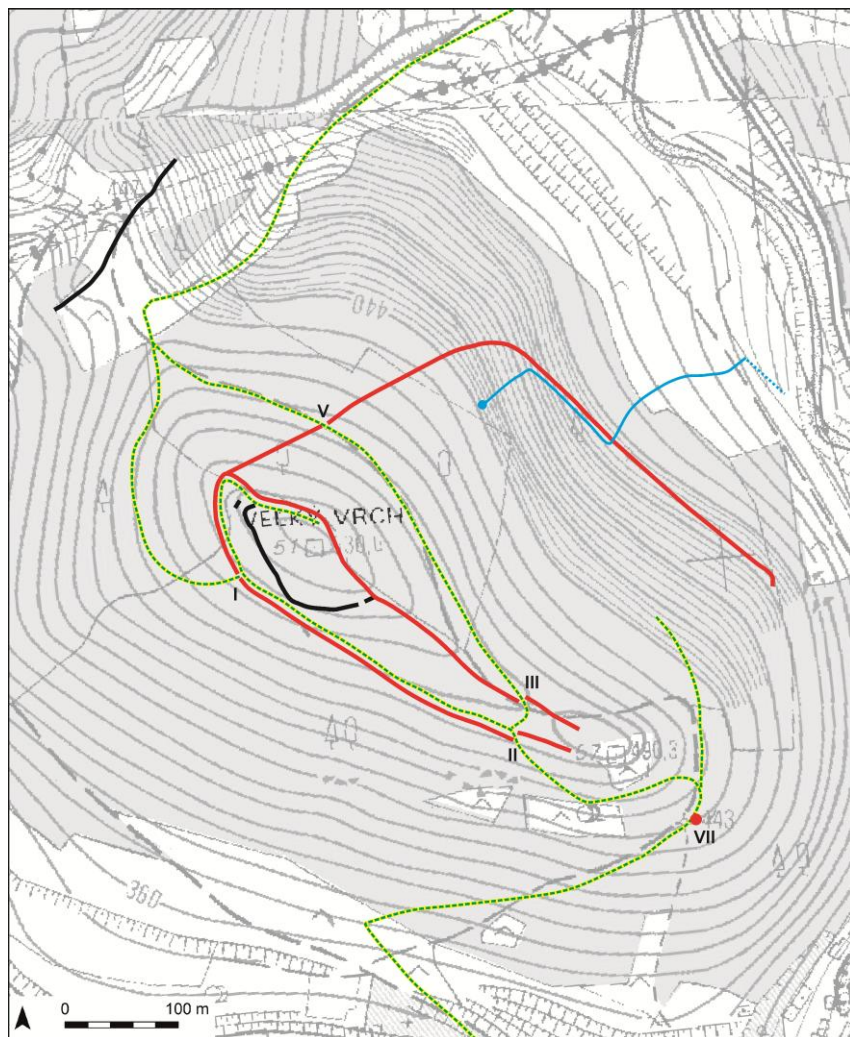
Obr. 15. Divinka, hradisko Veľký vrch, podhradie, poloha Veľké Salašky. Kombinačný diagram najmladších vzoriek z kolovej jamy, objektu 6 (vyhotovil Gabriel Fusek)



Obr. 16. Divinka. Plán hradiska lužickej kultúry na Veľkom vrchu, interpretačný model. Čierna – neinterpretovaný val na Lovíškách, červená – valy opevnenia, zeleno-žltá – cestné komunikácie, modrá – prameň a potok. Rímske číslice označujú brány (kresba Gabriel Fusek)



Obr. 17. Divinka. Plán hrádku púchovskej kultúry na Veľkom vrchu, interpretačný model. Čierna – neinterpretovaný val na Lovíškách, neobnovené valy lužickej siete a neaktívna cestná sieť, červená – valy opevnenia, zeleno-žltá – cestná komunikácia, modrá – prameň a potok. Rímske číslice označujú brány (kresba Gabriel Fusek)



Obr. 18. Divinka. Plán (po)veľkomoravského hradiska na Veľkom vrchu, interpretačný model. Čierna – neinterpretovaný val na Loviskách a neobnovené valy púchovskej kultúry, červená – valy opevnenia, zeleno-žltá – cestné komunikácie, modrá – prameň a potok. Rímske číslice označujú brány (kresba Gabriel Fusek)